

השיטה הבבלית: ביוצר לשמיני עצרת של ר' סכן שפרסמתי במקום אחר,⁶³ כבר נזכרים זה ליד זה עניינים של שמיני עצרת, של גשם, ושל פרשת וזאת הברכה. במקומו של ר' סכן כבר סיימו אפוא את הקריאה בתורה בשמיני עצרת גופא, כנהוג בארץ-ישראל בימינו.

[ח]

ממצא חשוב נוסף העולה מפירוטו של הקילירי הנידון כאן נוגע לעניין ראש השנה. מסתבר שבמקומו של הפייטן ובזמנו נחוג ראש השנה שני ימים, כי על כן הוא מקדיש לחג הזה שתי מחזורות נפרדות, מה שלא עשה כן בציונו של שום חג.⁶⁴

מנהגם של בני ארץ-ישראל הקדומים בעניין הזה לא נתברר עדיין כל צורכו והנושא כבר נידון במחקר פעמים הרבה, בלי הכרעה. לאחרונה נזקק לסוגיה הזאת מ"ד הר, וציין את כל המקורות התלמודיים והמאוחרים הנוגעים לעניין.⁶⁵ כידוע, המקורות התלמודיים מביאים בסוגיה זו עדויות סותרות, ונראה שצריך לומר לפיהם כדעת הראשונים, שעד שקידשו את החודש בארץ-ישראל על-פי הראייה, קיימו בני ארץ-ישראל בכל המקומות שני ימים טובים של ראש השנה, להוציא את בית הוועד עצמו, ששם קיימו, בחלק מן השנים, יום אחד בלבד.⁶⁶ השאלה היא מה היה מנהגן בזה של קהילות ארץ-ישראל אחרי שהתחילו קובעים

⁶³ במאמרי 'ר' סכן, פייטן ארץ-ישראלי במאה העשירית', מחקרי עדות וגניזה לכבוד ש"ד גויטיין, ירושלים תשמ"א, עמ' 15 ואילך.

⁶⁴ עיין בפיט הנדפס לעיל, שורות 44–51. האיזכור הכפול בא בשיר בין הזכרת שבת שוש אשיש, שהיא האחרונה שבין שבתות הנחמה (טור 40) ובין הזכרת שבת שובה (טור 52). ואין שום דרך להוציא את הטקסט מפשרו. אמנם בקצת שנים יש שבת נוספת לפני ראש השנה ובקצת מקומות היו מפטירים בה הפטרה של תשובה, אבל זו אינה נזכרת כאן. המנהג להפטיר בשבת שבין ראש השנה ויום כיפור הפטרה מיוחדת הוא מנהג קדום, כמפורסם. הקילירי עצמו חיבר קדושתא מיוחדת לשבת זו. תחילתה 'אימנתה תעל לנמהרים'. קדושתא זו היתה ידועה באשכנז, אבל נשתקעה שם; עיין צונץ (לעיל, הערה 2), עמ' 53–34. קטעים מקדושתא זו באים בכמה העתקות בגניזה (ט"ש H15/68; ט"ש ס"ח 116.39; ט"ש 10H5/7; 10H6/1; ואוכספורד 2714/16).

⁶⁵ מ"ד הר, 'ענייני הלכה בארץ-ישראל במאה השישית והשביעית לספירת הנוצרים', תרכ"ץ מט (תש"מ), עמ' 76 ואילך.

⁶⁶ שם, עמ' 76, על-פי מה שציין אליו בהערות 72–74. כמה מקורות קדומים מאד, חלקם משנאיים, מדברים בפשטות גמורה בשני ימים של ראש השנה, ומשיגרת לשונם נראה ברור שעל דעת רובם היה פשוט שראש השנה נחוג יומיים. על ההבדל בזה בין בית הוועד לשאר מקומות שבארץ-ישראל עיין: ש"ח קוק, מקורות ומחקרים, ב, 'ירושלים תשכ"ה', עמ' 25 ואילך. מוחלפת היא שיטתו של מ"ד הר (שם, עמ' 76). המדגיש, אולי בהגזמה, ש'בשנים שבהן היה אלול חסר נהג בארץ-ישראל ראש השנה יום אחד בלבד'. ואולם בשנים שבהן קידשו על-פי הראייה לא היתה שום דרך להודיע בגבולין שאלול חסר, מפני קדושת החג, ולא היתה אפוא ברירה בכל המקומות שבארץ-ישראל אלא לחוג כל שנה יומיים. ההגיון מחייב לומר ששיטה זו נעשתה קבועה לחלוטין בארץ-ישראל תוך זמן קצר, ומכאן פסטות אמירתם בזה של המקורות הקדומים. מן הצד הטכני כמעט שאי-אפשר אפוא לתאר, בתקופה ההיא, ראש השנה של יום אחד מחוץ לבית הוועד; בדוחק אפשר לצרף לזה בקצת שנים את ירושלים. אבל שאלה היא אם ניתן להניח שהקהילות השאירו עניין זה רופס. סוף-סוף מה שניתן היה לעשות בראש-חודש, שאינו בביטול מלאכה ואין אופי קדושתו מופלג ושאפשר לתאר שהוא פעם יום אחד ופעם שני ימים, קשה לעשות ביום הרת עולם.

את לוח השנה לפי חשבון העיבור ובתקופת הגאונים הראשונים. בעניין זה כמעט שאין בידינו תיעוד כלל.⁶⁷ ומה שיש בידינו אינו תיעוד ארץ-ישראלי, אלא עדות רחוקה ומאוחרת מבבל ומן המגרב (מראשית המאה ה"א),⁶⁸ ולימים מפּרובאנס (מראשית המאה ה"ג).⁶⁹ וביתניים חסרות לנו עדויות על כחמש-מאות שנים. מופלא הדבר שגם עדותה של היצירה הפייטנית המכסה שטח זה של זמן סתומה. אמנם מקובל לחשוב שפייטני ארץ-ישראל לא כתבו קרובות אלא ליום אחד של ראש השנה, אבל דבר זה צריך עיון חדש. כידוע, הקדושתאות, וקדושתאות החג בתוך זה, רומזות לפיסקה האמורה להיקרא מן התורה (ומן הנביאים) ביום שלכבודו נתחברו: הפסוקים הראשונים של פרשות הימים מובאים, לפי הנוהג, בראש שרשרות הפסוקים שבשלושת הקטעים הראשונים של הקדושתאות, המגן, המחיה והמשלש.⁷⁰ אבל דווקא בקרובות של הימים הנוראים לא תמיד מקוים הנוהג הזה, ויש לנו כמה קדושתאות המביאות במקומות הנזכרים פסוקים לקוטים מענייני דיומא.⁷¹ והנה מלבד שסך הקרובות לראש השנה שתחילתן נשתמרה בידינו אינו גדול, גם אין אנו יודעים בבירור מוחלט מה היתה קריאתם של בני ארץ-ישראל בראש השנה. אמנם מצאנו בברייתא שבבבלי ש'בראש השנה [קוראים] בחודש השביעי ומפטירין הבן יקיר לי אפרים ויש אומרים וה' פקד את שרה ומפטירין בחנה',⁷² אבל ספק אם אפשר ללמוד מזה

⁶⁷ בצדק מוציא הר מכלל הוכחה את הפיסקה באגרתו של פרקיו בן באבוי (והשווה ל' גינצבורג, גנזי שטר, ב, עמ' 564) המדברת לפי תומה בשני ימים טובים של ראש השנה. אין צריך לומר שהפיסקה מ'ספר המעשים' הנבדקת על-ידי הר במאמרו, שם, אינה מוכיחה כלום, לא לכאן ולא לכאן.

⁶⁸ בראשית המאה ה"א לערך נזכר עניין מנהגם של בני ארץ-ישראל בסוגיה זו בחליפת אגרות בין רב האי ורבינו נסים מקירואן. עיין: ב"מ לוין, אוצר הגאונים, ביצה, ירושלים תרצ"ב, עמ' 3 ואילך. מפשטות התעודה נראה שלפי הידיעה שהיתה בידי רב האי, נהגו בני ארץ-ישראל גם בימיו שני ימים ראש השנה, וההפך מזה היה ידוע לרב נסים. עיין כל כך גם להלן, בסוף המאמר.

⁶⁹ הכוונה לעדות המפורסמת הבאה בספר 'המאור', ושלפיה נהגו בני ארץ-ישראל לקיים ראש השנה יום אחד בלבד, אלא ששבו לקיים יומיים בהשפעת 'חכמי פרובינציאה' שעלו לארץ. לדעת 'תא-שמע' ('עלייתם של חכמי פרובינציאה לארץ ישראל', תרבי"ח כח [תשכ"ט], עמ' 398) נשתרבה הפיסקה לספר 'המאור' מספר 'המכתם', והיא מדברת בעליית הרבנים הגדולה של שנת תתקע"א. אם כן, העדות מאוחרת בכמו שלושה דורות מ'זרחיה'.

⁷⁰ כך בדרך-כלל בקדושתאות החגים. בקדושתאות השבתות, וכן גם בחלק מקדושתאות המועדים, בא בסוף המשלש רמז לפסוק הראשון של הפטרת היום, עיין לעיל, הערה 12. עיין בסוגיה זו גם בספרי (לעיל הערה 6), עמ' 140 ואילך.

⁷¹ תופעה זו צריכה הסבר. היא קשורה בודאי באופי המשני (והמאוחר יותר) של זיקת הקרובות לקריאת הימים. קרובות הימים הנוראים, שהיו מן הסתם הראשונות להתעצב, שמרו בעניין הזה על חירות מסוימת. בקצת מקרים קשורה התופעה במנהג הקדום לומר קדושה במוספי ראשי-שנים ובימי-כיפור. קדושתאות שנחתברו לתפילות הללו לא נוסדו על הקריאות. בקצת מקרים הגיעו לידינו כנראה דווקא קומפוזיציות אלו. ועדיין התופעה צריכה עיון.

⁷² בבלי מגילה לא ע"א. במשנה מגילה ג, ה: 'בחדש השביעי באחד לחודש' בלבד, וכך מועתק גם במסכת סופרים, מהדורת היגער, יז, ה. והשווה גם תוספתא מגילה ד (ג), ו. הפיסקה 'בחדש השביעי באחד לחודש' (ויקרא כג, כג) אין בה אלא ג' פסוקים ואין קרבת היום נזכרים בה כלל, ופליאה היא שלא קבעו לקרוא ב'בחדש השביעי באחד לחודש' שבבבלי כט, א. ונראה לי שהעדיפו את הפיסקה הנ"ל מפני שנזכר שם

דבר מבורר על מנהגן של קהילות ארץ-ישראל הקדומות הלכה למעשה. נראה לי שאין לומר בשום אופן שהברייתא ראתה לנגד עיניה בהכרח ראש-השנה של יום אחד בלבד, ⁷³ כי שני ימי ראש השנה שנחוגו בתקופת התלמוד בארץ-ישראל, משום 'שמא יתעבר אלול', ודאי שווים היו לגמרי בעיני הציבור, ואי-אפשר שקראו בהם קריאות שונות, אלא ודאי כפלו בהן ביום ב' את קריאת היום הראשון. אבל גם אין אנו יודעים היכן נגמרה בעת ההיא קריאתם של היי'ש אומרים' ב'וה' פקד את שרה'. לדעתי קשה לומר שהכוונה בברייתא היא לגמור את הקריאה ב'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים', כמנהגם של בני בבל וכמנהג ימינו, ולהיעצר כך. בקריאה היחידה של חג, בדיוק פסוק אחד לפני פרשת העקדה. אלא ודאי כוונת הדברים היא שיקראו פרשה ארוכה, למן 'וה' פקד את שרה' ועד סוף קריאת יום ב' שלנו. ⁷⁴ רק המנהג המאוחר שכבר הורגל בקריאות שונות בימים טובים של גלויות חילק את הפרשה הארוכה לשניים, וקרא את שני חצאיה בשני ימות החג. לפי זה, ודאי הוא שבמקומות שבהם נחוגו יומיים ראש השנה בארץ-ישראל קראו בשניהם מ'וה' פקד' ועד סוף העקדה, ואם כן, העובדה שקרובת ראש השנה מיוסדת על קריאה שפותחת ב'וה' פקד', אינה אומרת בהכרח שנועדה ליום ראשון (או יחיד) של חג.

על צד האמת, יש בין פיוטי הגניזה עדות על מנהגות-קריאה מתחלפים של בני ארץ-ישראל בראש השנה. כי מלבד שיש בידינו כמה קדושתאות המיוסדות על קריאה ב'וה' פקד את שרה', ובתוך זה גם הקדושתא הקילירית 'את חיל יום פקודה', הכלולה במחזורי אשכנז, ⁷⁵ יש בידינו התחלה של קרובה קדומה לראש השנה המכוונת לקריאה ב'שור או כשב', שהיא הקריאה ב'בחדש השביעי' האמורה במשנה ובברייתא. ⁷⁶ אין שום אפשרות

הציורף 'זכרון תרועה', ותיבת 'זכרון' נתפסה איזכור של שם החג, והוא נגד תפיסתם במקרא של הלומדים מן הציורף, בתלמודים, על ביטול תקיעה בראש השנה שחל להיות בשבת. לפי זה גם התאימו להפטי'ר ב'הבן יקיר לי אפרים' (ירמיה לא, יט) שיש בו עניין זכרון ('כי מדי דברי בו זכור ואזכרו עור'), וכבר נתפרש הדבר במחזור יטרי, עמ' 385. והוא הדין לעניין הפטרת חנה, שהיא — לפי פסיקתא רבתי מג — בשמואל א ב, כא: 'כי פקד ה' את חנה ותהר' וכו'.

⁷³ כדעת הר (לעיל, הערה 65), עמ' 76.

⁷⁴ והוא נגד מה ששיערת במאמרי (לעיל, הערה 11), עמ' 47. מצד העניין יש הגיון רב בקריאת פרשת העקדה בראש השנה, מה שאין כן בקריאת 'ויי פקד את שרה' לבדה. ומה שנאמר באגדה (ראש השנה י ע"ב), ששרה נפקדה בראש השנה, אין זה טעם הגון לקרוא פרשה זאת, כפרשה יחידה, בחג.

⁷⁵ עיין: ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, ירושלים תש"ל, א, עמ' 65 ואילך. אבל במחיה רומז הפייטן לבראשית כח, כא ('ויעתר יצחק אל ה' לנוכח אשתו') ובמשלש לבראשית ל, כא ('ויזכור אלהים את רחל'), עניין חנה אינו נזכר כלל, אף-על-פי שקרוב לוודאי שבמקומו של הקילירי כבר הפטירו ביום א' בחנה. מעניין הדבר שגם קרובתו של ר' שמעון בר יצחק, מפיטני אשכנז הראשונים, הקבועה במחזורי אשכנז ביום שני של ראש השנה ('אמרתך צרופה'; גולדשמידט, שם, עמ' 88 ואילך), מיוסדת על 'וה' פקד'.

⁷⁶ מקרובה זו נשתמר רק המגן, והוא יוחס ליניי מספק על-ידי מ' זולאי, 'נוספות לפיוטי יניי', ספר הזכרון לעמנואל לעף, בודפשט תש"י (חלק עברי), עמ' 155. כתב-היד המכיל את הקטע היה שמור באוסף הגניזה של קהילת ורשה. בראש הקטע כתוב 'קדושת ראש השנה', והפסוק 'שור או כשב' נדרש בגוף השיי בכמה פנים. אי-אפשר להטיל ספק לא ביעודה של הקרובה שהיא לראש השנה ולא בפרשה שהיא מיוסדת עליה. העובדה

לקבוע בקרובות הללו אם נועדו ליום יחיד של ראש השנה, או ליום ראשון או שני של חג. מכל מקום פירוטנו מוכיח באופן חד-משמעי שבמקומו של המחבר ובזמנו נחוגו שני ימים של ראש השנה, ובכך עומדת לפנינו עדות חשובה על מצב העניינים בסוגיה זו בארץ-ישראל במאה השביעית לערך. איזכור שני הימים נעשה בפיוט בשני אופנים שונים: יום הראשון נזכר בו על פי קריאתו בתורה ב'וה' פקד',⁷⁷ ודבר זה מתאים, כנזכר זה עתה, לנרמז בקדושתא הקילירית שבמחזוריים האשכנזיים; ואילו יום שני של חג נזכר במלים 'לתקוע שופר', ונראה שנרמזת כאן הפטרה ארץ-ישראלית קדומה שהיתה נהוגה בראש השנה ושהתחילה ב'תקעו שופר בציון' (ויאל ב, א). הפטרה זו ידועה לנו מפיסקה המוקדשת לה בפסיקתא רבתי; היא נזכרת שם גם בסוף פיסקת 'בחדוש השביעי'.⁷⁸ ספק אם יש עליה גם עדות פייטנית.⁷⁹ אבל ממה שהמחבר מזכיר יום שני של ראש השנה על-פי הפטרתו, נראה שצריך ללמוד כדלעיל, ששני הימים היו שווים אצלו בקריאתם בתורה, ושלא נבדלו זה מזה אלא בהפטרותיהם, שביום א' הפטירו ב'חנה' ובשני הפטירו ב'תקעו שופר'. כי אילו היתה קריאה אחרת ביום ב', שונה משל יום א' (כגון ב'וה' ניסה את אברהם'), סביר לומר שהיה רומז גם ליום השני על-פי קריאתו, ולא על-פי הפטרתו.

באמת יש בידנו עדות פייטנית נוספת על קיומם של שני ימים טובים של ראש השנה בארץ-ישראל בסוף המאה השמינית או בראשית המאה התשיעית, כי הגיעה אלינו קרובה של ראש השנה מאת ר' פינחס הכהן בירבי יעקב מכפרא שליד טבריה, פייטן חשוב שתקופת פעילותו ידועה לנו בדיוק מסוים,⁸⁰ והיא מיוסדת על קריאה ב'וה' ניסה את אברהם'.⁸¹ כפי

שהקריאה ב'בחדוש השביעי' (ויקרא כג, כג), היא היא הקריאה ב'שור או כשב' (שם כב, כז), כבר מצוינת על-ידי רש"י בפירושו על המשנה מגילה ג, ה.

⁷⁷ אמנם אפשר להעלות על הדעת שהרמז הוא להפטרה ב'וה' פקד את חנה' (עיין לעיל, הערה 72), אבל אין ההנחה נראית קרובה, שהרי ידוע לנו, על-פי הקדושתא של הקילירי לראש השנה, שקרא מן התורה ב'וה' פקד את שרה', ואילו ההפטרה ב'וה' פקד את חנה' אין לה זכר בתעודות שבידינו לבד מן הפיסקה בפסיקתא רבתי. אגב, סביר לומר שהכוונה בפסיקתא איננה לפתוח את ההפטרה ב'וה' פקד את חנה', אלא לסיימה שם (אולי בדילוג). הוא הדין גם לגבי ההפטרה ב'הבן יקיר', שהוא הפסוק המסיים את הפטרת יום ב' של ראש השנה גם במנהגות שלנו.

⁷⁸ עיין פסיקתא רבתי, מהדורת איש שלום, פיסקה מא, דף קעכ ע"ב, וראה הערות המהדיר שם.

⁷⁹ על צד האמת, יש בידינו זולת לראש השנה שנתיסד על יואל ב, טו, תחילתו 'אם תפקדו על עמך'; עיין: מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ו, עמ' כה ואילך. כידוע, הזולחות מיוסדים לעתים קרובות על ההפטרות. הפיוט הזה מאוחר יחסית וכבר מורגשים בו סימני השפעה של הסגנון הסעדיאני. אבל אפשר שבקצת מקומות שינו את המנהג הקדום להפטיר מיואל ב, א והתחילו ביואל ב, טו, מפני תוכנם הקשה של פסוקי הפתיחה של הפרק. העובדה ששתי הפיסקות התחילו ב'תקעו שופר בציון' הקלה על שינוי המנהג. בקצת מנהגות שבימינו מוסיפים פיסקה מיואל ב, טו ואילך להפטרת שבת שובה.

⁸⁰ עיין עליו: מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (ירושלים תרצ"ט), עמ' קבא. דברים מסכמים על הפייטן עיין: ע' פליישר, 'פייטני טבריה הקדומים', ע' אבישר (עורך), ספר טבריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 368 ואילך.

⁸¹ הקרובה נזכרת על-ידי זולאי במאמרו, שם, עמ' קכה, סימן יח. מקורו היחיד, לפי שעה, הוא בכתב-יד

שאמרנו לעיל, קרוב הדבר שפסקה זו אינה קריאה מיוחדת של יום ב' של ראש השנה, אלא התפצלות של הקריאה ב'וה' פקד'; אם כן, אין לראות בה בהכרח מנהג בבלי. בכל אופן, אין שום ערעור תופס בר' פינחס באשר לייחוסו הארץ-ישראלי. יצירתו מדברת מפורשות בשם מסורות ארץ-ישראליות מובהקות.⁸²

קשה, כמובן, להעריך את משקל משמעותו של הממצא הזה. האם יש ללמוד על-פיו שהמנהג לחוג יומיים ראש השנה היה כללי בארץ-ישראל, או שמא היו כזה, במאות השביעית-התשיעית, מנהגים מתחלפים? לדעתי, קשה להאמין שהיו שינויי מנהגים בעניין חשוב ועקרוני כזה, ונראה לי שאין סיבה לומר שהמנהג לא היה מקובל על כל קהילות ארץ-ישראל. שני הפייטנים המעידים עליו היו לא רק בני ארץ-ישראל מובהקים אלא גם פייטנים גדולים וחשובים. שניהם שירתו בוודאי בתי-כנסיות גדולים ומרכזיים בארץ-ישראל. ר' פינחס היה גם מקורב בלא ספק אל צמרת ישיבת ארץ-ישראל,⁸³ ואין לשער כלל שמנהג המיוצג אצלו היה שולי או יוצא-דופן. לפי הנראה לי, גם אין שום תעודה כבדת-משקל מן התקופה הזאת המעידה עדות שונה. רב האיי גאון עדיין כסבור היה, בראשית המאה ה"א, שבני ארץ-ישראל מקיימים בימיו יומיים ראש השנה, ונתקפקק בזה רק משהעיד לפניו ר' נסים מקירואן, בבטחון רב, שהידעה מוטעית.⁸⁴ ועדיין ידע רב האיי שה'ראשונים' ו'אבותיהם' נוחי נפש' של בני ארץ-ישראל שבימיו חגגו ראש השנה יומיים.⁸⁵ ואפשר שטעה בזה רב נסים. ואפשר שבתקופה מאוחרת נתחולל בזה שינוי בקצת מקומות שבארץ-ישראל, אולי בימי בן מאיר שהעמיד בהדגשה מופלגת על סמכותו בקביעת לוח השנה. הידיעה על מקומות אלה, שאולי נתרבו עם הזמן, אפשר שהיא המובאת על-ידי רב נסים ועל-ידי המאוחרים ממנו.

[ט]

הנתונים שעלו לפנינו מן הפיוט הנדון במאמר זה מפתיעים כדי כך שאין אנו פטורים מלתת את דעתנו לאפשרות שהקטע אינו אותנטי ושנתחבר או שעובד בידי פייטן מאוחר לקילירי, אולי בן חוץ-לארץ או בן מנהג בבלי. אמנם כבר הדגשנו לעיל שהקומפוזיציה שנתלקטה

⁸² מלבד שידוע לנו מקומו של הפייטן בארץ-ישראל יש בידנו ממנו קדושתא לשבת חול המועד המיוסדת על קריאה ב'עשר תעשר', קדושת י"ח לפסח המזכירה סדרי קריאה ארץ-ישראליים בחול המועד פסח, פיוטי קידוש ירחים המייצגים מנהג ארץ-ישראלי קדום, וכן שבעות ושברי שבעות למשמרות הכהנים. כל הנתונים הללו מעידים על היותו בן ארץ-ישראל.

⁸³ דבר זה נלמד מפיוטי קידוש ירחים שלו. עיין: ע' פליישר, 'בירורים בבעיית ייעודם הליטורגי של פיוטי קידוש ירחים', תרכ"ז מב (תשל"ג), עמ' 337 ואילך.

⁸⁴ עיין גם לעיל, הערה 69. כך לשונו של רבנו נסים בפנייתו אל הגאון: 'ואמר אדוננו כי בני ארץ ישראל תופסין ראש השנה שני ימים, ואנו רואין עד עתה אין תופסין אלא יום אחד'.

⁸⁵ באמת, אין רב האיי חוזר בו מדעתו, אלא הוא נראה מוכן לקבל שגם הידיעה שבידי רב נסים נכונה, ושהיא מדברת בקהילות אחרות. לפיכך הוא אומר בתשובתו: 'ואשר אמרנו בעבור בני א"י ביו"ט של ראש השנה כך אמרנו: בדין הוא שיעשר כראשונים ולא ישנו ממנה אבותיהם נוחי נפש'.